

NAJSTARSZY KOPIARZ MIASTA WROCŁAWIA

Jedną z najbardziej zaniedbanych dziedzin badań dyplomatycznych jest niewątpliwie zagadnienie kopiarzy. Kopiarze to jeden z rodzajów ksiąg kancelaryjnych, do których wpisywano, zazwyczaj *in extenso*, treść dokumentów otrzymanych¹, w odróżnieniu od rejestrów, do których wpisywano treść dokumentów wystawionych przez kancelarię dla różnych odbiorców. Zarówno dyplomatyka radziecka, jak i zachodnioeuropejska mają na odcinku badań nad kopiarzami dość poważne osiągnięcia. Cechą charakterystyczną są poważne różnice, jakie uwidaczniają się w metodach badań, jak i w ostatecznych wynikach. Nie jest niestety rzeczą możliwą przedstawić całokształt badań nad kopiarzami, jakie są prowadzone za granicą. Ograniczę się jedynie do podania pewnych charakterystycznych głosów na ten temat. W literaturze dyplomatycznej radzieckiej na uwagę zasługują poglądy L. W. Czerepnina w pracy *Russkije feodalnyje archiwy XIV—XV wiekow*². Do badań nad kopiarzami stosuje autor tę samą metodę, którą posługują się uczeni przy badaniu średniowiecznych roczników. Czerepnin wychodzi z założenia, że kopiarze nie są przypadkowymi zbiorami dokumentów, lecz celowymi kompozycjami. Każdy kopiarz stanowi sam dla siebie źródło historyczne, a odpisy poszczególnych dokumentów w kontekście z innymi odpisami nabierają nowego, społeczno-gospodarczego znaczenia. Drugą przesłanką metodyczną Czerepnina jest teza, że genezę powstania poszczególnych kopiarzy powiązać należy ze zjawiskami życia społeczno-gospodarczego i politycznego³. Czerepnin omawia przykładowo kilka kopiarzy proveniencji kościelnej i wielkiej własności świeckiej. W wyniku przeprowadzonych badań autor dochodzi do wniosku, że powstanie pierwszych kopiarzy wielkiej własności przypada w okresie likwidacji rozbicia dzielnicowego i utworzenia się państwa

¹ W ten sposób definiują kopiarze wszystkie podstawowe podręczniki dyplomatyki.

² L. W. Czerepnin, *Russkije feodalnyje archiwy XIV—XV wiekow*, Moskwa—Leningrad 1948 (t. I) i 1951 (t. II).

³ *Op. cit.*, t. II, s. 10—18.

scentralizowanego. Kopiarze kościelne powstają w momentach, gdy państwo kwestionowało prawa Kościoła do własności ziemskiej⁴.

Stanowisko nauki zachodnioeuropejskiej poznajemy w pewnym stopniu na podstawie tez L. Santifallera zawartych w jego książce o kopiarzach Liebenthala, zakonnika klasztoru Św. Wincentego we Wrocławiu. Santifaller podchodzi do zagadnienia tradycyjnie, nie dostrzega prawie samodzielnej wartości kopiarzy i traktuje je jako księgi, „do których posiadacze dokumentów wciągali lub kazali wciągać dokumenty ze względu na bezpieczeństwo lub wygodę”⁵. Nie oznacza to, aby na Zachodzie nie doceniano kopiarzy jako źródeł samodzielnych. Dowodem tego jest teza P. Kehra, że „znaczenie kopiarzy wykracza daleko poza wartość przekazową. Są one często samodzielnie zredagowanymi zbiorami z własną ortografią i innymi cechami szczególnymi, stanowią same dla siebie źródło wymagające szczegółowego opracowania”⁶.

W dyplomatyce polskiej zagadnienie kopiarzy leży zupełnie odłogiem. Nie znam ani jednego artykułu poświęconego w całości kopiarzom. Polskie podręczniki dyplomatyki kopiarzami się nie zajmują, poprzestając na stwierdzeniu, że istniały⁷. Nieco więcej wiadomości o kopiarzach znaleźć można jedynie we wstępach do polskich wydawnictw źródłowych⁸ lub w sprawozdaniach z kwerend naukowych w archiwach⁹. Ale i tutaj wiadomości o kopiarzach ograniczają się do stwierdzenia faktu ich istnienia i prób ustalenia daty powstania kopiarzy na podstawie analizy chronologicznej zawartego w nich materiału źródłowego.

Nieco lepiej przedstawia się opracowanie kopiarzy śląskich. Oprócz wymienionej już pracy Santifallera o kopiarzach Liebenthala wspomnieć tu trzeba szereg artykułów poświęconych dziejom i zasobom poszczególnych archiwów śląskich, w których mniej lub więcej dokładnie zajmują się autorzy opisem najważniejszych kopiarzy śląskich¹⁰.

⁴ *Op. cit.*, t. I, s. 10—18.

⁵ L. Santifaller, *Liebenthals Kopialbücher des Prämonstransterstiftes zum Hl. Zinzenz in Breslau* (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, XV, Ergänzungsband, Innsbruck 1947).

⁶ Cyt. za Santifallerem, *op. cit.*, s. 1—3.

⁷ Np. K. Maleczyński, *Zarys dyplomatyki polskiej średniowiecza*, Wrocław 1951, s. 19; lub H. Breslau, *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien*, II Auflage, Bd. I, s. 94—99.

⁸ *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. I Poznań 1877, przedmowa; *Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej Św. Wacława*, Kraków 1874, Wstęp.

⁹ S. Smolka, *Archiwa w W. X. Poznańskim i w Prusiech*, Kraków 1875.

¹⁰ R. Doebner, *Über schlesische Klosterarchive* (Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens, XIV, s. 469 nn.); J. Jungnitz, *Das Breslauer Diözesanarchiv* (Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens, XXXIX, s. 52—77); Wattenbach, *Über das Repertorium Heliae* (Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens, III, s. 202 nn.); G. Bobertag, *Die Rechtshandschriften der Stadt Breslau* (Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens, XIV, s. 159—174).

Przedmiotem niniejszego studium jest kopiarz miasta Wrocławia zachowany w zespole Magistratu m. Wrocławia, którego czas powstania położyć trzeba na pierwsze dziesięciolecie XIV w.¹¹ Kopiarz ten jest kodeksem o wymiarach 245 mm×175 mm, oprawnym w drzewo pokryte czerwoną, obecnie już mocno zniszczoną skórą. Kodeks zawiera 25 kart pergaminowych, na których przepisano treść 32 dokumentów. Najstarszy dokument pochodzi z r. 1261, najmłodszy z r. 1326. A oto zestawienie dokumentów znajdujących się w kopiarzu:

L. p.	Wystawca — odbiorca — regest	Kop. pag.	Nr w Reg. Śl.	Drukowano
1	Henryk i Władysław, książęta śląscy — dla miasta Wrocławia — nadanie prawa magdeburskiego. Wrocław 16 XII 1261	1	1098	G. Korn, <i>Breslauer Urkundenbuch</i> , nr 23
2	Henryk i Władysław, książęta śląscy — dla miasta Wrocławia — sprzedaż ceł. Wrocław 2 VI 1266	2a	1228	Korn, nr 29
3	Henryk, ks. Śląska — dla miasta Wrocławia — zezwolenie na budowę kramów chlebowych, wagi, prawo cechowe. Wrocław 28 IX 1273	3	1431	Korn, nr 42
4	Władysław, ks. Śląska — dla miasta Wrocławia — zezwolenie na budowę młyna na rzece Oławie. Wrocław 27 VII 1269	3a	1329	Korn, nr 36
5	Henryk, ks. Śląska — dla miasta Wrocławia — zezwolenie na ustanowienie kolekty na budowę murów. Wrocław 12 IV 1274	4	1463	Korn, nr 44
6	Henryk, ks. Śląska — dla miasta Wrocławia — sprzedaż 47½ kramów. Wrocław 10 VI 1266	4a	1230	Korn, nr 30
7	Henryk, ks. Śląska — dla miasta Wrocławia — prawo składu. Wrocław 1274, b. d. dziennej	5	1445	Korn, nr 43
8	Henryk, ks. Śląska — dla miasta Wrocławia — w sprawie pastwisk miejskich. Wrocław 27 V 1276	5a	1501	Korn, nr 45

¹¹ AP Wrocław, Magistrat m. Wrocławia, sygn. D. 1.

B. Turoń

Wystawca — odbiorca — regist	Kop. pag.	Nr w Reg. śl.
Henryk IV, ks. Śląska — dla miasta Wrocławia — potwierdzenie przywilejów Henryka III i Władysława. Wrocław 2 IX 1277	6	1542
Henryk, ks. Śląska — dla miasta Wrocławia — potwierdzenie dotychczasowych przywilejów. Wrocław 31 I 1272	6a	1388
Henryk, ks. Śląska — dla miasta Wrocławia — w sprawie uposażenia wójta miejskiego. Wrocław 4 V 1281	8	—
Henryk, ks. Śląska — dla miasta Wrocławia — sprzedaż 24 jatek. Wrocław 18 V 1266	8a	1227
Henryk, ks. Śląska — dla miasta Wrocławia — zezwolenie na zbudowanie 16 kramów chlebowych. Wrocław 31 XII 1270	9a	1350
Henryk, ks. legn., i Henryk IV, ks. wrocławski — dla miast Wrocławia i Środy — układ celny między Wrocławiem i Środą. B. m. 2 IX 1283	9a	1758
Henryk V, ks. Śląska — dla miasta Wrocławia — zatwierdzenie przywilejów. Wrocław 22 VII 1290	10a	2147
Henryk V, ks. Śląska — dla klaszt. Św. Winc. — zezwolenie na budowę nowego młyna jako odszkodowanie za młyn w Nowym Mieście. B. m. 23 I 1291	11	2181
Rada m. Wrocławia — dla klaszt. Św. Winc. — układ w sprawie młynów na rzece Oławie. Wrocław 25 II 1302	12	2698
Jan, biskup Wrocł. — zezwolenie na założenie szkoły przy kościele Św. Elżbiety. Wrocław 31 VIII 1293	12a	2295

Wystawca — odbiorca — regist	Kop. pag.	Nr w Reg. śl.	Drukowano
Bolko, ks. Śląska — ogólny przywilej dla miasta Wrocławia. Wrocław 27 II 1296	13a	2407	Bobertag, <i>Die Rechts-handschriften</i> (Z. XIV, s. 169)
Bolesław, ks. Śląska — dla miasta Wrocławia — potwierdzenie kupna młyna. Wrocław 27 X 1305	13a	2866	Korn, nr 78
Bolesław, ks. Śląska — dla miasta Wrocławia — w sprawie aresztowanych mieszczan. 27 X 1305	14a	2465	Korn, nr 77
Bolesław, ks. Śląska — dla miasta Wrocławia — potwierdzenie przywilejów dot. domu kupieckiego. Wrocław 27 X 1305	15	2864	Korn, nr 76
Bolesław, ks. Śląska — dla miasta Wrocławia — w sprawie sporu rady miejskiej z wójtem. Wrocław 17 II 1306	15a	2881	Korn, nr 79
Bolesław, ks. Śląska — dla miasta Wrocławia — rozstrzygnięcie sporu między starym i nowym miastem	16a	2904	Korn, nr 80
Bolesław, Henryk i Władysław, ks. śląscy — dla miasta Wrocławia — przywilej celny w zamian za 200 grzywien. Wrocław 24 XII 1309	18a	3092	Korn, nr 86
Bernard, Henryk i Bolko, ks. śląscy — dla miasta Wrocławia — sprzedaż ceł książęcych. Dzierżoniów 29 III 1310	19	3134	Korn, nr 87
Bolesław, ks. opolski — dla miasta Wrocławia — sprzedaż ceł książęcych. Opole 1 IX 1310	20	3157	Korn, nr 91

Nota:

Sciendum est, quod illustris dominus dux Opolien. subdidit et subiecit se et suos filios et successores in iurisdictionem venerabilis domini episcopi Wratislaviensis et officialis eius ad servandam omnis praedicta sub poena excommunicationis et interdicti, quae in suo privilegio, de qua bona instrumenta publica habentur, quae sunt cum privilegio et procuratorio deposita in cista civium et servata. Et istas libertates quidam noster concivis exul et humilis ad honorem dei et beate virginis sua propria pecunia comparavit.

L. p.	Wystawca — odbiorca — regist	Kop. pag.	Nr w Reg. śl.	Drukowano
28	Bernard, Henryk i Bolko, ks. śląscy — dla miast Wrocławia i Świdnicy — sprzedaż dalszych cel książęcych. Świdnica 31 X 1310	21	3162	Korn, nr 92
29	Henryk, ks. Śląska — dla miasta Wrocławia — potwierdzenie kupna wsi Szczytniki. Wrocław 1 VII 1318	22	3812	Korn, nr 105
30	Henryk, ks. Śląska — dla miasta Wrocławia — potwierdzenie kupna 30 łanów w Klecinie. Wrocław 3 I 1322	22a	4183	Sommersberg, <i>Script.</i> , Bd. I, s. 335
31	Henryk, ks. Śląska — dla miasta Wrocławia — w sprawie zwalczania przestępców. Wrocław 3 V 1323	23	4258	Korn, nr 109
32	Henryk, ks. Śląska — dla miasta Wrocławia — w sprawie podziału wsi Szczytniki. Wrocław 28 VI 1326	23a	4273	Korn, nr 100

Przyjrzyjmy się obecnie dokumentom wpisanym do kopiarza. Pierwsza uwaga, jaka nasuwa się przy pobieżnej nawet analizie paleograficznej, to różny charakter pisma występującego w kopiarzu. W kopiarzu spotykamy się z pismem trzech pisarzy. Pisarz pierwszy przepisał do kopiarza dokumenty zaopatrzone w powyższym zestawieniu numerami od 1 do 24. Pismo jego jest bardzo staranne, zapisuje każdą kartę pergaminu dwustronnie, po uprzednim poliniowaniu każdej strony i podzieleniu jej na dwie kolumny. Tak więc na każdej stronie mamy dwie kolumny pisma. Każdy dokument poprzedzony jest lapidarnym regestem wypisanym czerwonym tuszem. Pierwsze litery każdego dokumentu są bogato iluminowane kolorem czerwonym i niebieskim. Wszystkie duże litery występujące w dokumentach są podcieniowane kolorem czerwonym.

Pod względem chronologicznym dokumenty wpisane do kopiarza przez pisarza pierwszego zamykają się w granicach od r. 1261 do r. 1306 2 IX (*quarto nonas septembris*). Pisarz drugi wpisał do kopiarza dalsze dokumenty, oznaczone w powyższym zestawieniu numerami od 25 do 28. Dokumenty spisane przez tego pisarza obejmują okres od 1309 24 XII (*in vigilia nativitatis Christi*) do r. 1310 31 X (*pridie Kalendas Novembris*). Pismo to jest podobne w charakterze do pisma części poprzedniej. Również i tu stosuje się zapisywanie dwustronne każdej karty poliniowanej w dwie kolumny. Litery są nieco większe i bardziej luźnie ułożone.

Atrament użyty do pisania jest bardziej wyblakły. Również i ten pisarz stosuje czerwone registry na początku każdego dokumentu, iluminację pierwszej litery dokumentu i cieniowanie liter dużych. Iluminacje i cieniowanie są w tej części skromniejsze. Do zdobnictwa używa pisarz tej części kopiarza tylko koloru czerwonego. Wreszcie trzeci pisarz wpisał do kopiarza trzy ostatnie dokumenty z lat od 1318 1 VII (*in octava beati Johannis*) do 1326 28 VI (*in vigilia apostolorum Petri et Pauli*). Z wszystkich części jest to najmniej strannie napisana i najuboższa w zdobniki część kopiarza. Mamy więc trzy wyraźne części kopiarza. Granica chronologiczna między częścią pierwszą a drugą — to okres między 2 IX 1306 a 24 XII 1309. Granica chronologiczna między częścią drugą a trzecią zamyka się w granicach 31 X 1310 — 1 VII 1318 r. Wynika z tego, że najpóźniejszym terminem, na który można położyć powstanie tego kopiarza, jest okres między 2 IX 1306 a 24 XII 1309. Po tym terminie dwaj kolejni pisarze wpisywali swoje dokumenty do wcześniej założonego kopiarza. Zamieszczone w kopiarzu dokumenty nie posiadają numeracji bieżącej, kolejność ich wpisu jest przypadkowa i niechronologiczna. Karty kopiarza są numerowane ołówkiem w ten sposób, że karta pierwsza, nie zapisana, nie posiada numeru, a numer 1 posiada karta druga (pierwsza zapisana). Karta ostatnia, dwudziesta piąta, posiada nr 24.

Ciekawa jest również analiza treści dokumentów wpisanych przez poszczególne pisarzy. Pisarz pierwszy wpisał do kopiarza 24 dokumenty. Są to najważniejsze dla miasta przywileje, począwszy od drugiego przywileju lokacyjnego z r. 1261. Dalsze dokumenty informują o trudnej drodze miasta do ekonomicznej samodzielności i dobrobytu — o wykupywaniu od księcia kramów i jatek oraz ceł, o regulowaniu kwestii spornych z klasztorem Św. Wincentego o młyny i z wójtem dziedzicznym, wreszcie o rozstrzygnięciu nieprzyjemnej i niewygodnej dla rady konkurencji z Nowym Miastem i uzyskaniu tak ważnego prawa składu.

Dokumenty wpisane do kopiarza przez pisarza drugiego świadczą już o dalszej ekspansji ekonomicznej miasta i zdobywaniu nowych źródeł dochodu, które widzi miasto w odkupywaniu od różnych książąt śląskich dochodów z ceł. Nota zamieszczona pod dokumentem Bolesława Opolskiego świadczy o zapobiegliwej ostrożności miasta w jego transakcjach, co uwidocznione jest w zabezpieczeniu nowo nabytych uprawnień celnych groźbą ekskomuniki i troskliwie przechowywanym w specjalnej skrzyni instrumentem notarialnym. Wreszcie dokumenty trzeciej części informują o jeszcze innej formie lokaty kapitału miejskiego, mianowicie o kupnie pierwszych posiadłości ziemskich, dających początek rozległym później posiadłościom ziemskim miasta Wrocławia.

Z przedstawionego i omówionego wyżej doboru dokumentów w naszym kopiarzu wyłaniać się poczyna wyraźnie cel, jakiemu kopiarz miał służyć. Chodziło o zabezpieczenie najistotniejszych osiągnięć miasta na

polu działalności gospodarczej. Jedynym odchyleniem od tej linii jest dokument biskupa wrocławskiego, Jana, o założeniu szkoły przy kościele Św. Elżbiety.

Należałoby rozpatrzyć jeszcze jedno zagadnienie, mianowicie, czy kopiarze wrocławskie potwierdzają teoretyczny wywód Czerepnina o ścisłym związku powstania kopiarza z jakimiś ważnymi dla właściciela kopiarza wydarzeniami. Przypatrzmy się więc dziejom Wrocławia w pierwszym dziesięcioleciu XIV w. i spróbujmy odpowiedzieć sobie na pytanie, czy w tych wydarzeniach możemy szukać genezy naszego kopiarza.

W r. 1301 umiera ks. Bolko I Świdnicki, brat nieszczęsnego księcia legnickiego Henryka VI, który po Henryku IV został księciem wrocławskim, a którego w r. 1293 porwali w czasie kąpieli jego przeciwnicy, książęta głogowscy, i uwięzili na zamku w Głogowie, a potem, gdy nie chciał zgodzić się na ustępstwa terytorialne, zamknęli go w drewnianej beczce, tak małej, że nie mógł w niej ani stać, ani siedzieć. Po pół roku takich męczarni Henryk VI zgodził się na żądane ustępstwa i został z beczki wypuszczony; jako człowiek zupełnie złamany zmarł w r. 1296¹². Bolko I objął we Wrocławiu rządy jako opiekun małoletniego syna zmarłego księcia — Bolesława.

Śmierć Bolka I spowodowała nowe rozgrywki o opanowanie Wrocławia i księstwa wrocławskiego. W rozgrywkach tych wrocławianie odegrali bardzo wybitną rolę. Wyzyskując słabość skłóconych ze sobą śląskich książąt dzielnicowych, wrocławianie, osiągnąwszy uprzednio wiele sukcesów na polu gospodarczym¹³, zapragnęli obecnie laurów politycznych. Wraz z biskupem wrocławskim Henrykiem z Wierzbna patrycjat wrocławski tworzy tzw. Partię Czeską, która dąży do oddania rządów we Wrocławiu i księstwie wrocławskim czeskim Przemyślidom¹⁴. Lata 1300—1301 to okres największej świetności Przemyślidów. W r. 1300 Waclaw II zostaje królem Polski, uzyskując polską koronę królewską wraz z ręką córki zamordowanego Przemysława II. W r. 1301, po śmierci ostatniego z panujących na Węgrzech Arpadów, panowie węgierscy powołują na tron węgierski syna Waclawa II, Waclawa III, a ojca czynią regentem państwa¹⁵. W tych powodzeniach politycznych widzieli wrocławianie doskonałą gwarancję dla swoich zamiarów gospodarczych. Marzyli bowiem o nawiązaniu stosunków handlowych z rozległym imperium Waclawa II. Tak więc patrycjat wrocławski skłonił matkę 11-letniego księcia Bolesława do udania się do Pragi, gdzie odbyły się też wkrótce zaręczyny Bolka z 6-letnią córką Waclawa II Małgorzatą. Równocześnie Waclaw II miano-

¹² A. Weiss, *Chronik der Stadt Breslau*, Breslau 1888, s. 108—110.

¹³ K. Maleczyński, *Dzieje Wrocławia*, cz. 1, Wrocław 1948, s. 60—91.

¹⁴ Weiss, *op. cit.*, s. 123.

¹⁵ *Ibid.*, s. 123.

wał się opiekunem swego małoletniego zięcia i w ten sposób Wrocław i księstwo wrocławskie stały się faktycznie częścią państwa Przemysłidów¹⁶. Niedługo jednak świeci gwiazda Przemysłidów. Wybucho wojna między Waławem II a Albrechtem, królem niemieckim, o Węgry. W trakcie wojny Waław II nagle umiera. Syn jego, Waław III, zawiera z Albrechtem natychmiast pokój, traci Węgry, a następnie w walce z Łokietkiem — Polskę, wreszcie w sierpniu 1306 r. ginie zamordowany w Ołomuńcu¹⁷. Dla wrocławian następuje okres kilkuletniej niepewności. Karta, na którą postawili, przegrała. Co będzie dalej? Czy przeciwnicy polityczni reprezentowanej przez patrycjat koncepcji nie zechcą wyrzucić zemsty na pokonanych i zniszczyć osiągnięcia, które miasto tak wytrwale krok po kroku zdobywało? Sytuacja wyjaśniła się dopiero w r. 1310, gdy po dokonanym na nowo podziale Śląska na trzy księstwa panem Wrocławia zostaje Henryk VII. I właśnie na ten sam okres na podstawie analizy chronologicznej dokumentów zanotowanych w kopiarzu przypada powstanie najstarszej części naszego kopiarza. Trzeba było w okresie szczególnego zagrożenia swej egzystencji sporządzić kopiarz, który by był podsumowaniem dotychczasowych osiągnięć i przy którego pomocy można by odierać ewentualne zakusy na swą niezależność. Tak więc zbieżność dat wyprowadzonych z analizy chronologicznej z datami szczególnie ciężkiej sytuacji politycznej miasta nie jest przypadkiem; przeciwnie, to wydarzenia polityczne były podniętą do sporządzenia omawianego kopiarza. Wydaje się, że w tym wypadku teza o ścisłym związku powstania kopiarza z wydarzeniami w mieście została w pełni udowodniona.

H

¹⁶ *Ibid.*, s. 123.

¹⁷ *Ibid.*, s. 124.